

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Analecta Praehistorica Leidensia 33/34 / Sacrificial Landscapes : cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the Southern Netherlands, c. 2300-600 BC

Fontijn, David R.; Fokkens, Harry; Bakels, Corrie

Citation

Fontijn, D. R. (2002). Analecta Praehistorica Leidensia 33/34 / Sacrificial Landscapes : cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the Southern Netherlands, c. 2300-600 BC, 392. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33737>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33737>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

ANALECTA PRAEHISTORICA LEIDENSIA

33/34

PUBLICATION OF THE FACULTY OF ARCHAEOLOGY
UNIVERSITY OF LEIDEN

DAVID R. FONTIJN

SACRIFICIAL LANDSCAPES

CULTURAL BIOGRAPHIES OF PERSONS, OBJECTS AND 'NATURAL' PLACES
IN THE BRONZE AGE OF THE SOUTHERN NETHERLANDS, C. 2300-600 BC

UNIVERSITY OF LEIDEN 2002

Editors: Harry Fokkens / Corrie Bakels

Copy editors of this volume: David Fontijn / Harry Fokkens

Copyright 2002 by the Faculty of Archaeology, Leiden

ISSN 0169-7447

ISBN 90-73368-19-7

Also appeared as doctorate thesis, Leiden, March 27, 2003.

Subscriptions to the series *Analecta Praehistorica Leidensia*
and single volumes can be ordered exclusively at:

Faculty of Archaeology
P.O. Box 9515
NL-2300 RA Leiden
the Netherlands

*Non multo post in Cantabriae lacum fulmen decidit repertaeque sunt duodecim
securae, haud ambiguum summae imperii signum.*

(Suetonius, book VII: Galba, Otho, Vitellius)

*Und dast Sterben, dieses Nichtmehrfassen
Jenes Grunds, auf dem wir täglich stehn,
Seinem ängstlichen Sich-Niederlassen -:*

*In die Wasser, die ihn sanft empfangen
Und die sich, wie glücklich und vergangen,
Unter ihm zurückziehn, Flut um Flut*

(R.M. Rilke 'der Schwan')

contents

Preface xvii

PART I PROBLEM, APPROACH, SOURCE CRITISM 1

1 Introduction: the problem of bronze deposition and the aim of this study 3

1.1 Introduction 3

1.2 The social significance of metalwork among European Bronze Age societies 3

1.3 The phenomenon of bronze deposits and its interpretation as ‘ritual consumption’ 5

1.4 Problems in the current interpretation of bronze deposits: ‘selective deposition’ 5

1.5 The southern Netherlands as a promising region for studying ‘selective deposition’ 6

1.6 Research questions and spatial and chronological framework 6

1.7 How the problem will be approached 9

2 How archaeology has made sense of object depositions: the distinction between ‘ritual’ and ‘profane’ deposits 13

2.1 Introduction 13

2.2 Seeing bronze deposits primarily in profane terms: *Verwahrkunde* and *Versteckfunde* 13

2.3 Accepting bronze finds as permanent deposits and interpreting them as ‘ritual’ 15

2.3.1 The distinction between ‘ritual’ and ‘profane’ depositions 15

2.3.2 Levy’s theory: is the Bronze Age ritual-profane distinction supported by ethnographic parallels? 17

2.4 *Explaining* ritual deposition: economic and competitive consumption 18

2.5 How ‘ritual’ is reconciled to assumptions on the universality of rationality 19

2.6 Problems we face when using the ‘ritual/ profane’ distinction for the interpretation of deposits 20

2.6.1 Problems raised by the empirical evidence 20

2.6.2 Epistemological problems 20

2.7 How can we get round the problems of the ‘ritual/profane’ distinction? 21

2.8 Final remarks 21

3 Theoretical framework for the study of selective deposition 23

3.1 Introduction 23

3.2 The concept of ‘meaning’ 23

3.3 Objects as ‘things’ and objects that are ‘like persons’ 25

3.4 How meaning comes about: the cultural biography of things 26

3.5 Kinds of biographies: valuables associated with communal versus personal identities 26

3.6 The start of a biography: production 27

3.6.1 The crucial position of the smith as a creator of potential valuables 27

3.6.2 Material and techniques 28

3.6.3 Concept of form and style 28

3.6.4 Functional possibilities 30

3.7 The life of an object 30

3.7.1 Metalwork circulation as an exchange of gifts *and* commodities; long-term and short-term exchange 31

3.7.2 Transformation of commodities into gifts or valuables and the archaeological indications that they took place 31

3.7.3 The archaeological correlates for circulation 32

3.7.4 The archaeological correlates for ‘use’ 32

3.7.5 The deposited objects as a skewed representation of the objects in circulation 33

3.8 Deposition 33

3.8.1 The practice of deposition as constituted by relations between object, people and location 33

3.8.2 Deposition as performance 35

3.8.3 What deposition brings about 35

3.9 Concluding remarks 35

4 Source criticism: limitations and possibilities of the available evidence 37

4.1 Introduction 37

4.2 How to recognize permanent depositions 37

4.3 How the data were collected and evaluated 38

4.3.1 Assessing the reliability of data 39

4.3.2 Retrieving information on find context 41

- 4.4 Explaining presence and absence of finds: post-depositional processes 42
- 4.4.1 Natural processes 43
- 4.4.2 Anthropogenetic processes 43

4.5 Explaining presence and absence of finds: research factors 45

4.6 Conclusion: which set of data is informative on selective deposition? 45

PART II SELECTIVE DEPOSITION THROUGHOUT THE BRONZE AGE 53

5 Late Neolithic B and Early Bronze Age 55

5.1 Introduction 56

5.2 Late Neolithic and Early Bronze Age societies in the southern Netherlands 57

5.3 Discussion of the available evidence 60

5.4 Late Neolithic metalwork 60

5.4.1 Local production and the 'Dutch Bell Beaker metal' 61

5.4.2 Flat axes 63

5.4.3 The double axe from Escharen 65

5.4.4 Gold ornaments 66

5.4.5 Daggers 67

5.4.6 Conclusion: selective deposition in the Late Neolithic B? 68

5.5 Early Bronze Age metalwork 68

5.5.1 Low-flanged axes 68

5.5.2 Halberds 71

5.5.3 The Wageningen hoard 72

5.5.4 Metalwork from burials and settlements 73

5.5.5 Conclusion: selective deposition in the Early Bronze Age? 74

5.6 From stone to bronze 75

5.6.1 How metal replaced stone in daily life 75

5.6.2 The cultural attitude towards metals and stones 75

5.6.3 The life of metals and new elements in the cultural biography of things 76

5.7 Patterns in the biographies of metalwork: production and circulation 77

5.7.1 Circulation: the importance of being imported 77

5.7.2 Open systems: the interplay between imported objects and local products 78

5.8 Deposition: the incorporation of metalwork in Neolithic offering traditions and their subsequent transformation 78

5.8.1 Continuity and change 78

5.8.2 Fluctuations in the rate of deposition 79

5.8.3 Conclusion 79

5.9 Deposition: graves and wet places as contrasting depositional contexts 79

5.9.1 The Beaker burial ritual and the significance of objects as valuables of personhood 80

5.9.2 The deposition of axes in wet places 82

5.10 Conclusions 83

6 Middle Bronze Age A 85

6.1 Introduction 86

6.2 The transition from Early to Middle Bronze Age: developments in society and landscape 86

6.3 Discussion of the available evidence 87

6.4 High-flanged and stopridge axes 88

6.4.1 Oldendorf axes 88

6.4.2 Nick-flanged or *geknickte* axes 91

6.4.3 Atlantic imports? Arretton axes and axes with high-placed short-flanges 93

6.4.4 Two ‘unique’ axes 93

6.4.5 Stopridge axes 96

6.4.6 Conclusion 97

6.5 Spears 97

6.6 ‘Swords’ and daggers 100

6.6.1 Dirks, rapiers and daggers of the Sögel, Wohlde, Weizen and Gamprin types 100

6.6.2 The Overloon weapon hoard: the deposition of personal warrior sets 103

6.6.3 Tréboul-St. Brandan swords 103

6.6.4 The ceremonial dirk from Jutphaas 104

6.6.5 Other finds: two daggers of British type 105

6.6.6 Sword biographies 105

6.7 Developments in the structure of the metalwork repertoire 106

6.7.1 The category of specialized weapons and what it implies: the significance of martiality 106

6.7.2 Transformations in existing material culture categories 107

6.8 Metalwork circulation 107

6.8.1 The restructuring of spheres of exchange? 107

6.8.2 The southern Netherlands in the north-west European world 109

6.8.3 Bronze circulation and the problem of the ‘Hilversum culture’ 109

6.9 Patterns in metalwork deposition 110

6.9.1 Fluctuations in the rate of deposition 110

6.9.2 Axe deposition 110

6.9.3 Weapon deposition as the surrender of the paraphernalia of personhood 111

6.9.4 Conclusion 112

6.10 Conclusions 112

7 Middle Bronze Age B 115

7.1 Introduction 116

7.2 Landscape and society during the Middle Bronze Age B 116

7.3 Discussion of the available evidence 116

7.4	Palstaves and mid-winged axes	119
7.4.1	Imported palstaves	119
7.4.2	Regional palstaves	121
7.4.3	Mid-winged axes	125
7.4.4	The Goirle axe: the remarkable life-path of an old, much-travelled axe	127
7.4.5	Conclusion: axe biographies	129
7.5	Spearheads	129
7.6	Swords and daggers	131
7.6.1	Rosnoën swords	132
7.6.2	Other <i>Griffplatten</i> - and <i>Griffangelschwerter</i>	133
7.6.3	Reworked sword blades	133
7.6.4	Conclusions: life-cycles of swords	133
7.7	Ornaments	134
7.8	Sickles and other tools	137
7.9	Moulds	137
7.9.1	The bronze mould from Buggenum	138
7.9.2	The clay mould from Cuijk	138
7.9.3	The clay mould from Oss-Horzak	138
7.9.4	Conclusions	141
7.10	Metalwork and contemporary material culture	141
7.11	Regional bronze production	142
7.12	Metalwork circulation	143
7.12.1	General developments: reorientation of exchange networks	143
7.12.2	Patterns of procurement	143
7.13	Deposition	144
7.13.1	Deposition in and around houses	144
7.13.2	Axe and weapon deposits: depositional zones as places of historical significance	147
7.13.3	Deposition of objects in burials	147
7.13.4	Deposition of objects in burial monuments	148
7.14	Conclusions	148
8	Late Bronze Age	151
8.1	Introduction	152
8.2	Society and landscape during the Late Bronze Age	152
8.2.1	North-western Europe	152
8.2.2	Southern Netherlands	154
8.3	Discussion of the available evidence	154

8.4	Socketed and end-winged axes	157
8.4.1	Regional socketed axes	157
8.4.2	Imported socketed axes	161
8.4.3	End-winged axes	164
8.4.4	Iron axes	164
8.4.5	Conclusions	165
8.5	Weapons: spears, swords, chapes and daggers	166
8.5.1	Early <i>Griffzungenschwerter</i>	166
8.5.2	The <i>Vielwulstschwert</i> from Buggenum	166
8.5.3	The weapon hoard from Pulle	169
8.5.4	<i>Griffzungen</i> - and <i>Vollgriffschwerter</i> from the Ha B2/3 phase	170
8.5.5	Gündlingen swords	171
8.5.6	Mindelheim swords	172
8.5.7	Conclusion: sword biographies	172
8.6	Ornaments and dress fittings	172
8.6.1	Deposition in major rivers	175
8.6.2	Deposition of ceremonial ornaments: the giant <i>Bombenkopfnadel</i> of type Ockstadt	175
8.6.3	Ornaments in multiple-object hoards	178
8.6.4	Conclusion: selective deposition of ornaments	182
8.7	Other tools	182
8.8	The place of metalwork among contemporary material culture	184
8.9	Regional bronze production	186
8.10	Metalwork circulation	186
8.11	Deposition	187
8.11.1	Axe and tool deposition	187
8.11.2	Weapon and ornament deposition: evidence for a structured sacrificial landscape?	188
8.11.3	New places for deposition?	191
8.11.4	Change and tradition in the practice of deposition	192
8.12	Conclusions	193
9	Late Bronze Age and Early Iron Age: metalwork from burials	197
9.1	Introduction	197
9.2	Discussion of the available evidence	197
9.3	The urnfield burial ritual and the provision of artefacts	197
9.4	Ornaments and toilet articles in urnfield graves	198
9.5	Deposition of weaponry	201
9.6	Stages in the burial ritual and the inclusion of artefacts	203

9.7	The decorated dead	204
9.8	Local and supra-local personal identities	206
9.9	Conclusions	207
PART III UNDERSTANDING SELECTIVE DEPOSITION 209		
10	Selective deposition: its characteristics, development and structure	211
10.1	Introduction	211
10.2	Some general characteristics of metalwork deposition	211
10.3	The long-term patterns of selective deposition	215
10.4	Selective deposition as an indication that different objects had different meanings	215
10.5	How objects became meaningful: the significance of their cultural biography	217
10.6	Depositions in burials versus depositions in natural places	217
10.7	Long-term history of selective deposition	218
10.8	Development of the argument in the next chapters	219
11	Weapons, the armed body and martial identities	221
11.1	Introduction	221
11.2	The distinction between multifunctional tools and weapons before the Middle Bronze Age	221
11.3	Weapons of the Middle and Late Bronze Age	221
11.4	The nature of Bronze Age conflicts and warfare	224
11.5	Warfare as ideology	226
11.6	Warrior identities	226
11.6.1	Sword fighting and becoming a person	227
11.6.2	The evidence of warriors' graves	227
11.6.3	Warrior identities and 'imagined communities'	229
11.7	Weapon deposits as graveless grave goods?	229
11.8	Warriorhood as an ambiguous, temporary identity	231
11.9	The shift from rivers to graves	232
11.9.1	Ha C chieftains' graves as reflecting a different kind of elite?	232
11.9.2	How did a shift to burial deposition become socially acceptable?	233
11.9.3	Conclusion: the continuing ambiguity of warrior statuses	236
11.10	Conclusions	236

12 Ornament deposition: the construction and deconstruction of personhood 239

12.1 Introduction 239

12.2 Ornament deposition in natural places versus deposition in burials 239

12.3 Selective deposition of ornaments and dress fittings during the Middle Bronze Age 239

12.4 The significance of supra-regional ornament styles: the implications of the Oss mould 240

12.5 Selective deposition of ornaments and dress fittings during the Late Bronze Age 241

12.5.1 Ornaments and the construction of local identities in urnfield graves 241

12.5.2 Placing ornaments and pins in rivers and sources 241

12.5.3 Deposition of special ornament types in hoards: the Lutlommel hoard 242

12.6 Conclusion: the contrast between local and non-local identities 244

13 The cultural biographies of axes 247

13.1 Introduction 247

13.2 The significance of imported adzes and axes for non- or semi-agrarian communities 247

13.3 The deposition of single, used bronze axes: the generalized biography of an axe 248

13.4 There is more to axes than just the tool 250

13.5 Late Bronze Age axe hoards 252

13.6 Axe hoards as representing deliberate permanent deposits 252

13.7 Linking 'ritual' deposition to the flow of metal 253

13.7.1 How gift and commodity exchange are linked 254

13.7.2 Object deposition as a way to transform items from commodities into gifts 255

13.8 What happened at the transition from the Late Bronze Age to Iron Age? 255

13.8.1 Understanding lavish hoards in relation to a collapsing bronze circulation 256

13.8.2 Changes within the depositional practices themselves 256

13.9 Conclusions 257

14 The landscape of deposition 259

14.1 Introduction 259

14.2 Deposition in a historical landscape 259

14.2.1 The system of selective deposition as reflecting structured perceptions of the land 259

14.2.2 Multiple-deposition zones and the landscape of memory 260

14.2.3 What does the difference between adjacent multiple deposition zones imply? 263

14.3	Deposition and the landscape of daily life	264
14.3.1	Depositional zones as remote and peripheral areas	264
14.3.2	Depositional zones as natural, unaltered places	264
14.4	Depositional zones in a social landscape	265
14.5	Depositional zones in a cosmological landscape	266
14.5.1	Wet zones as cosmological boundaries	266
14.5.2	Deposition in watery places: gifts to gods?	267
14.6	Deposition and cultural attitudes towards the land	268
14.6.1	Exploitative and communalist attitudes	268
14.6.2	Depositions and notions on reciprocal relations with the land	269
14.6.3	Depositions and the logic of taking and giving	269
14.7	Depositional practices and the construction of communities	270
14.8	Conclusions	271

15 Final reflections: what is selective deposition and what does it bring about? 273

15.1	Introduction	273
15.2	Circulation of foreign materials and social realities	273
15.3	Bronzes and the significance of non-local identities	274
15.4	Accepting <i>their</i> logic: a sacrificial economy	274
15.5	Deposition as a practice	275
15.6	Deposition as ritual	276
15.7	What does selective deposition bring about?	277

epilogue 281

references 285

appendices 305

1	List of all hoards from the study region	305
2.1	Flat axes	310
2.2	Low-flanged axes	311
2.3	Oldendorf axes	312
2.4	Other MBA A axes	314
2.5	Imported palstaves and other axes	315
2.6	Regional palstaves, midribbed	317
2.7	Regional palstaves, plain sinuous-shaped and those with trapeze outline	318
2.8	Unclassified palstaves	320

2.9	Mid-winged axes	321
2.10	Socketed axes of the Niedermaas type	322
2.11	Socketed axes of the Helmeroth type	324
2.12	Socketed axes of the Geistingen type	325
2.13	Socketed axes of the Plainseau type	326
2.14	Socketed axes of type Wesseling	328
2.15	Other socketed axes, Early Iron Age axes, iron axes	329
2.16	End-winged axes	332
3	Sickles, knives, chisels, gouges from the Middle and Late Bronze Age	333
4.1	Ornaments mainly from the MBA B	335
4.2	Ornaments from the LBA/EIA from other contexts than graves	336
5.1	Swords and daggers from the MBA A	338
5.2	Swords and daggers from the MBA B	339
5.3	Swords from the Ha A2 (A1) until Ha B1 phases	341
5.4	Swords from the Ha B2/3 phase	342
5.5	Swords from the Early Iron Age (made of bronze and iron)	343
5.6	MBA swords from the Netherlands and Belgium: deposition in graves versus deposition in watery places	345
6.1	Spearheads from the MBA A	348
6.2	Spearheads from the MBA B	349
6.3	Spearheads without precise dating (plain pegged spearheads) and arrowheads	350
7.1	Daggers, knives, halberds and ornaments from the LN B/EBA, mainly from burials	356
7.2	Burial gifts from the MBA and deposits in barrows (metalwork and other materials)	358
7.3	Metalwork from urnfield graves in the Dutch part of the research region	361
7.4	Metalwork from urnfield graves in the Belgian part of the research region	370
8	Indications for metalworking (Middle and Late Bronze Age)	373
9	Metalwork finds from settlements	374
10.1	Metal types distinguished by Butler and Van der Waals	376
10.2	Metal analyses of flat and low-flanged axes	376
10.3	Metal analyses of tanged daggers and awls from burials	377
10.4	Metal analyses of halberds, riveted knives and an awl	377
10.5	Metal analyses of objects from the Wageningen hoard	378

samenvatting (Dutch summary) 379

acknowledgements for the figures 389

acknowledgements 391

Samenvatting

DEEL I PROBLEEM, BENADERING, BRONNENKRITIEK

1 *Inleiding: het probleem van bronsdepositie en het doel van dit onderzoek*

Vanaf het eind van het derde millennium voor Chr. begint men in Noordwest-Europa in toenemende mate koperen en later bronzen werktuigen te gebruiken. In gebieden waar koper- en tinerts van nature niet voorkomen, zoals in Nederland en België, betekent dit dat de prehistorische gemeenschappen voor de aanvoer van bronzen werktuigen geheel afhankelijk werden van brongebieden honderden kilometers verderop. Brons werd blijkbaar hogelijk gewaardeerd en volgens de algemeen gangbare verklaring heeft dit niet zozeer te maken met de technologische superioriteit van brons ten opzichte van het al langer in gebruik zijnde steen, maar eerder met het prestigieuze karakter ervan. Bronzen zouden in de eerste plaats statusobjecten zijn geweest. Door de toegang tot de interregionale bronsuitwisselingsnetwerken te monopoliseren konden bepaalde individuen zich exclusief voorzien van metalen voorwerpen, wat hun aanzien en macht in de lokale gemeenschap zou hebben vergroot: de bronscirculatie zou het karakter hebben gehad van een prestige-goedereneconomie.

Het eigenaardige is dat deze kostbare bronzen in Noordwest-Europa in grote getale worden teruggevonden op plaatsen waar we ze niet direct zouden verwachten: in moerassen en rivieren. Waarom ging men zo verspillend om met voorwerpen die blijkbaar zo bijzonder waren en die in principe konden worden hergebruikt (omsmelten)? De meest gangbare verklaring stelt dat prehistorische gemeenschappen geregeld kostbaarheden offerden in moerassen of rivieren. Dit zou als belangrijke economische functie hebben om de hoeveelheid brons in circulatie schaars, en dus in hoog aanzien, te houden. Een belangrijk bezwaar tegen deze verklaring is dat ze het selectieve karakter ervan niet verklaart: bepaalde objecten blijken nooit in bepaalde contexten gedeponerd te zijn. Vermoedelijk hadden verschillende bronzen objecten verschillende betekenissen en had dit repercussies voor de plaats waar ze uiteindelijk gedeponerd werden. Het voorliggende onderzoek richt zich op dit fenomeen van *selectieve* depositie.

Een regio die geschikt is voor een studie naar dit fenomeen is Zuid-Nederland en het aangrenzende deel van Noord-België,

grofweg begrensd door de rivieren Rijn, Schelde en Demer. Hier zijn niet alleen meer dan 1000 bronzen voorwerpen uit de bronstijd bekend, maar ook zijn er op grote schaal nederzettingen en grafvelden onderzocht. De volgende vragen staan centraal.

- 1 Zijn er voor dit gebied ook aanwijzingen dat men hier in de bronstijd bronzen voorwerpen bewust in de grond achterliet met de intentie om ze nooit meer op te halen?
- 2 Zoja, op welke wijze vond dit plaats? Was er sprake van selectieve depositie en hoe was die gestructureerd?
- 3 Wat betekenen deze patronen van selectieve depositie? Kunnen we inzicht krijgen in de betekenissen die men aan de bronzen en de depositielocaties toedichtte?

2 *Hoe de archeologie deposities heeft proberen te begrijpen: het onderscheid tussen 'rituele' en 'profane' depots*

Als mensen in de bronstijd inderdaad bewust kostbare bronzen achterlieten in bepaalde locaties, wat stellen wij ons daar dan bij voor en kunnen we vanuit onze denkwereld zo'n 'verspillende' activiteit überhaupt begrijpen? In dit hoofdstuk wordt duidelijk dat we daarbij niet alleen met een empirisch, maar ook met een epistemologisch probleem te maken te hebben.

Door de interpretatiegeschiedenis van bronsdeposities in kaart te brengen wordt duidelijk dat het in feite steeds draait om de vaststelling of een depositie 'ritueel' of 'profaan' was. Het blijkt dat elke analyse steeds uitgaat van praktisch, economisch-rationeel handelen. Wanneer men daarvan afwijkt ('irrationeel'), dan pas wordt een rituele interpretatie van bronsdeposities een mogelijkheid. Een rituele interpretatie blijkt echter steeds gelegitimeerd te moeten worden om in wetenschappelijke kringen acceptabel te zijn. In feite moet de irrationaliteit van ritueel weer 'rationeel' worden. Dit wordt bereikt door te benadrukken dat dit schijnbaar economisch irrationele ritueel in feite een economische functie vervulde (het creëren van schaarste), of dat het ging om het sociale nut van zo'n ritueel (het creëren van groeps-solidariteit). Een andere, steeds terugkerende benadering, is om het 'vreemde' van bronsdepositie te benadrukken door te wijzen op vergelijkbaar geachte offers uit historische bronnen uit veel later tijd, of d.m.v. etnografische parallellen.

Al deze verklaringen kunnen geproblematiseerd worden, hetzij vanwege het feit dat ze niet in staat zijn het verschijnsel van een *selectieve* depositie te verklaren (de verklaring van de economische en sociale functie), hetzij vanwege het feit dat de historische/etnografische parallellen in tijd, ruimte en vooral in de aard van de praktijken wel erg ver van de bronstijldeposities verwijderd blijken.

Vervolgens wordt in meer algemene zin beargumenteerd dat de hele tegenstelling tussen ‘profane’ en ‘rituele’ activiteiten problematisch is. Een argument van empirische aard is dat veel van de objecten in ‘rituele’ deposities juist sterk met het dagelijkse profane leven verbonden blijken te zijn (bijvoorbeeld bijlen en sikkels met sporen die een intensief gebruiksleven suggereren). Een argument van meer epistemologische aard is dat het gemaakte onderscheid tussen ritueel en profaan zoals dat in de archeologie van de brons-tijddepots gebruikt wordt, in feite het product is van westers post-Verlichtingsdenken. Als dit laatste het geval is en bronstijldeposities dus geworteld zouden zijn in een fundamenteel andere denkwijze, dan rijst de vraag hoe archeologen überhaupt uitspraken kunnen doen over de prehistorische betekenissen van bronstijldeposities. Verschillende ‘oplossingen’ die recentelijk voorgesteld zijn worden besproken en verworpen. Er wordt beargumenteerd dat men te veel uitgaat van specifieke, aan etnografie ontleende, theorieën over wat ritueel is en wat het doet. Elke theorie brengt impliciete aannames met zich mee, die de interpretatie van de prehistorische activiteiten ongewenst kunnen sturen. Er wordt voorgesteld om niet deze theorieën, maar de structuur van prehistorische activiteiten – voorzover waarneembaar – als uitgangspunt te nemen. Wanneer we ons daar enigszins een beeld van hebben kunnen vormen, zal dit geconfronteerd worden met de bestaande theorieën.

3 Theoretisch kader

Als we ons een beeld willen vormen van de betekenissen van bronzen objecten zoals die tot uiting komen in patronen van selectieve depositie, dan moet allereerst duidelijk worden dat die ‘betekenissen’ dan in de eerste plaats collectieve, culturele en lange-termijn betekenissen zijn.

Er wordt besproken hoe objecten betekenis krijgen. Cruciaal is de vaststelling dat dit het resultaat is van het levenspad van een object, haar ‘culturele biografie’ (*sensu* Kopytoff 1986). In deze studie gaat het om algemene culturele biografieën die steeds eindigden in bewuste depositie van een bronzen object met de bedoeling het nooit meer te gebruiken. De – veel meer voorkomende – tegenhanger zijn biografieën die eindigden in het omsmelten van een object. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen twee soorten algemene biografieën die voor deze studie van belang lijkt: biografieën waarbij een object betekenis krijgt door de rol die hij/zij speelt als constituent en indicator van

een specifieke *persoonlijke identiteit in de levenscyclus* van een mens (bijvoorbeeld de trouwring bij een huwelijk). Bij de andere biografie gaat het meer om de rol die objecten spelen bij het verwerven en symboliseren van een *groeps-identiteit*.

Vervolgens worden de verschillende levensstadia van een bronzen voorwerp in kaart gebracht. Onderscheiden worden *productie*, *circulatie* en *depositie*. Per stadium wordt gekeken wat potentiële levenspaden zijn, hoe de omgang met objecten in één stadium haar/zij leven in het volgende kan beïnvloeden en wat daarvan in principe archeologisch waarneembaar is. Het blijkt dat de keuzes gemaakt door de smid ten aanzien van de stijl, vormgeving en functionaliteit belangrijke – in principe archeologisch waarneembare – zaken zijn. Het eigenlijke gebruik en de circulatie van het object moeten buitengewoon belangrijk zijn geweest voor de betekenis die het object opdeed, maar deze zijn zeer lastig of niet te reconstrueren. Vooral de overgang van *commodity* naar *gift exchange* is belangrijk. In het eerste geval is het object louter een ‘ding’, in het tweede draagt het een specifieke culturele betekenis en wordt het in zeker zin gezien als iets wat ‘vermenselijkt’ is. In het laatste geval wordt gesproken van *long-term exchange*, een vorm van uitwisseling waarin belangrijke culturele waarden in het spel zijn en waarin niet alleen uitwisseling tussen mensen plaatsvindt, maar ook uitwisseling tussen mensen en bovennatuurlijke entiteiten. Er wordt beargumenteerd dat het geval van selectieve depositie niet anders begrepen kan worden dan als een context waarin objecten geen dingen zijn maar waar ze zeer specifieke betekenissen hebben gekregen. Depositie zelf wordt hier opgevat vanuit een samenstel van drie relaties: tussen mensen en het gedeponeerde object, tussen mensen en het land waarin het gedeponeerd werd en tussen het land en het object.

4 Bronnenkritiek: beperkingen en mogelijkheden van de beschikbare gegevens

Vervolgens wordt nagegaan hoe we intentionele depositie en haar patronen kunnen herkennen. In essentie komt dit neer op het herkennen van patronen in associaties tussen objecten en plaatsen die niet verklaard kunnen worden uit andere prehistorische activiteiten en uit post-depositionele processen en onderzoeksfactoren. De voor- en nadelen van deze aanpak worden opgesomd en vervolgens worden de gegevens en hoe deze verkregen zijn geïntroduceerd.

Uit het onderzoeksgebied zijn 961 bronzen objecten bekend. Als we daarbij de bronzen uit urnenveldgraven optellen dan komen we uit op rond de 1200 objecten. Het overgrote deel zijn vondsten gedaan door leken en amateurs, slechts 4 % komt uit professionele opgravingen (urnenvelden uitgezonderd). Vondsten afkomstig van antiekhandelaren moeten gewantwoord worden, en mogen niet een belangrijke

rol spelen in de empirische onderbouwing van interpretaties. Wanneer de objecten niet wezenlijk afwijken van die uit amateur collecties worden ze wel in dit onderzoek meegenomen, zij het onder de vermelding ‘dubious’ (zie appendices). Het patina van vondsten wordt gebruikt als manier om te testen of de opgegeven vondstcontext aannemelijk is. Patina alleen wordt echter gezien als onvoldoende om een depositiecontext te reconstrueren.

Cruciaal is dat we kennis hebben van de locatie waar het object in de grond raakte. De bestaande literatuur heeft juist hierover erg weinig gegevens, daarom is aanvullend onderzoek naar context gedaan met behulp van bodemkaarten, geologische, archeologische en historische gegevens. Dit heeft geleid tot de situatie waarin voor 69 % van alle vondsten (bronzen uit urnenvelden uitgezonderd) informatie over de depositielocatie kon worden achterhaald.

Patronen in de associatie tussen objecten en locatie-types kunnen bepaald zijn door natuurlijke en antropogene vertekende processen en onderzoeksfactoren. Hun invloed blijkt groot te zijn. Micro-regionale variaties in de vertekende processen maakt het erg moeilijk om micro-regio’s onderling te vergelijken; vondstrijke regio’s hoeven niet direct rijkere depositiepraktijken te weerspiegelen. Contexten waar missende waarnemingen nulwaarnemingen voorstellen zijn: professioneel opgegraven grafheuvels en urnenvelden; goed bewaarde en opgegraven nederzettingsterreinen waar systematisch metaaldetectoren zijn gebruikt; moerassen en rivieren waarin activiteiten plaatsvonden die potentieel vondsten kunnen opleveren en die intensief zijn begeleid door amateur-archeologen.

DEEL II SELECTIEVE DEPOSITIE GEDURENDE DE BRONSTIJD
In deel II wordt per periode een overzicht gegeven van de belangrijkste bronzen, hun datering, voorkomen en depositiecontext. Zoveel mogelijk probeer ik via informatie over productie-, circulatie- en depositiegeschiedenis inzicht te krijgen in hun culturele biografieën en zo in hun mogelijke rol in selectieve deposities. De depositiepraktijken worden in verband gebracht met algemene sociale en landschappelijke ontwikkelingen in de betreffende periode.

5 *Laat-neolithicum-B en vroege bronstijd* (c. 2500 – 1800 BC)

Het laat-neolithicum en de vroege bronstijd zijn relatief de slechts bekende periodes. Toch is het juist in deze tijdspanne dat drie voor dit onderzoek essentiële ontwikkelingen plaatsvinden. Ten eerste vindt in deze periode de introductie van metalen voorwerpen plaats. Ten tweede voltrekt zich in deze periode de overgang naar een geheel agrarische bestaanswijze. Ten derde wordt het karakteristieke laat-enkelgraf/klokbeker-begravingsritueel geïntroduceerd.

De vroegste metalen (koperen en gouden) objecten moeten we aanvankelijk zien als één exotische materiaalcategorie temidden van andere. Wel gaat het om een materiaal met een soort culturele biografie die in een aantal opzichten wezenlijk verschilt. Zo kan metaal geheel hergebruikt en getransformeerd worden, iets wat gezien de aanwijzingen voor lokale metaalbewerking (koperen dolkjes, gouden sieraden) ook daadwerkelijk gebeurde in onze streken. Ook komen de metalen voorwerpen uit gebieden die veel verder weg liggen dan de plekken waar de meeste vuurstenen bijlen en beitels vandaan komen. Verder valt op dat metalen objecten op geen enkele manier gemaakt lijken te zijn om als *pieces of places* te fungeren, wat voor de vele vuurstenen bijlen wel het geval lijkt te zijn. Integendeel: de stijl waarin ze uitgevoerd zijn is opmerkelijk internationaal, zonder uitdrukkelijke referenties naar een bepaalde stijlgroep of regio.

We treffen de vroegste metalen voorwerpen in twee soorten contexten aan: in klokbekergraven (epi-maritiem of Veluwe klokbeker, (c. 2300-2000 BC), soms samen met metaalbewerkingswerktuigen) en in beekdalen. In het eerste geval gaat het om lichaamssieraden van goud, koperen dolkjes en een enkele priem, in het tweede om bijlen. We herkennen hierin selectieve depositie, waarbij we in het geval van de grafgraven kunnen spreken van sieraden en wapens die fungeerden als constituenten van een bijzondere, uitermate zeldzame en traditionele persoonlijke identiteit die geconstrueerd werd met een stereotype grafset. Koperen bijlen en hellebaarden, daarentegen, lijken in deze en andere regio’s geen enkele rol in deze persoonsvoorstellingen te spelen en het vermoeden is gerechtvaardigd dat hun betekenis meer verweven was met groepsidentiteiten.

In de vroege bronstijd neemt het aantal in natte contexten gedeponeerde metalen toe, terwijl depositie van metaal in graven aan belang verliest. Een uitzonderlijk depot, dat van Wageningen, bestaat uit een verzameling objecten die normaliter niet samen voorkomen, waaronder een partij schroot en onaffe objecten. Hoewel er geen beslissend argument te geven is, gaat het vermoedelijk eerder om een bewuste, zeer rijke depositie in de omgeving van grafheuvels dan om de vergeten voorraad van een reizende bronsmid waarvoor dit depot altijd gehouden is.

6 *Midden-bronstijd-A (1800-1500 BC)*

In de periode na de vroege bronstijd blijft het gebruik in zwang om bronzen voorwerpen doelbewust te ‘offeren’ in natuurlijke, meestal natte plaatsen. De aantallen gedocumenteerde metalen voorwerpen uit de midden-bronstijd-A zijn zelfs aanzienlijk hoger dan die uit de vorige periodes. Wel is het opvallend dat de grote meerderheid van de gedeponeerde bronzen dateert uit de periode van 1600-1500 BC (samenvallend met wat elders de Sögel-Wohldefase wordt genoemd) en dat rivierdeposities in aantal toenemen.

Vondsten die in de oudere fase van de midden-bronstijd gedateerd kunnen worden, zijn opmerkelijk schaars, en dit suggereert een afname van het depositiegebruik rond de overgang van de vroege naar de midden-bronstijd. Pas in de zestiende eeuw vond een sterke opleving van metaaldepositie plaats. Het is ook in die eeuw dat de introductie van nieuwe bronzen objecten plaatsvond: het korte zwaard en de speer.

Ik betoog dat het zwaard een bijzonder object is. Het gaat om het eerste specialistische wapen, en er zijn duidelijke aanwijzingen dat deze objecten prestigieuze, hooggewaardeerde voorwerpen waren. Dit komt onder meer tot uiting in het feit dat er van zwaarden ook ceremoniële, praktisch onbruikbare versies bestonden met een zeer bijzondere ontstaans – en circulatiegeschiedenis: de Plougrescant-Ommerschans zwaarden. De introductie en aard van zwaarden is een uiting van het groeiend belang van martiale idealen in de bronstijdgemeenschappen. Deze spelen met name een rol in het depositiegebruik. Er zijn aanwijzingen dat gespecialiseerde wapens vaak op speciale plaatsen (bepaalde plekken in de grote rivieren) en wijzen (samen met andere wapens of op plekken met een geschiedenis van wapendepositie) werden gedeponereerd. Het lijkt hier primair te gaan om depositie van objecten waarvan de culturele biografie te maken heeft met persoonlijke identiteiten, het soort objecten dat we in de voorgaande periode in grafcontexten tegenkwamen. Het depot van Overloon is een voorbeeld van een situatie waarin minstens twee wapensets zijn afgelegd en gedeponereerd. In graven zelf werden vrijwel geen objecten gedeponereerd. Alleen in de monumentale ringwalheuvelds van Alphen en Hoogeloon vinden we bijlen terug; die zijn echter van types die verder geen tegenhanger in de regio hebben en het lijkt dan ook om bijzondere objecten te gaan met een uitzonderlijke biografie.

Daartegenover staat de depositie van vele werkbijlen (m.n. van het type Oldendorf) met sporen van een lang leven in allerlei soorten natuurlijke plaatsen. We mogen hierin een continuïteit zien van bijldepositie als aparte, met de cycli van huishoudens verbonden praktijk zoals we dat ook voor eerdere periodes deden. Het is waarschijnlijk geen toeval dat de *hausse* aan bijldeposities samenvalt met een periode van expansie en ontginning. Er zijn aanwijzingen dat het in cultuur brengen van het gebied vanaf deze periode zijn beslag begint te krijgen en het valt dan ook op dat juist de depositie van het werktuig bij uitstek waarmee ontginningen werden uitgevoerd bij voorkeur plaatsvond in natuurlijke i.p.v. gecultiveerde plaatsen.

7 Midden-bronstijd-B (1500-1050 BC)

Het lijkt alsof de ideeën over de conceptuele classificatie van bronzen voorwerpen en het karakter van hun culturele biografieën, zoals die tot stand komen in de midden-bronstijd-A, nauwelijks aan verandering onderhevig zijn in

de opvolgende periode. Uitzondering zijn de waarschijnlijk in deze periode te dateren introducties van sikkels en die van bijlen met nieuwe bevestigingsmechanismen (hielbijlen en middenstandige vleugelbijlen). Het belang van metaal in het dagelijks leven blijft echter oppervlakkig. Het artefactenbestand van goed geconserveerde nederzettingssites laat zien dat voor de meeste bronzen artefacten stenen en benen alternatieven bestonden. Bronzen domineren alleen als wapens en bijlen. Ook in het veld van de prestigieuze lichaamsdecoratie lijken bronzen voorwerpen aan belang te winnen. Een belangrijke ontwikkeling is dat we vanaf deze periode voor het eerst duidelijke aanwijzingen hebben voor regionale bronsproductie, niet alleen in de vorm van aardewerken en bronzen gietmallen, maar ook in de vorm van hielbijlen met een regiospecifieke vorm of versiering. De regionaal gangbare vormen zijn duidelijk gebaseerd op die uit de Atlantische regio. Er is echter geen sprake van regionale producten die in vorm en decoratie duidelijk afwijken van stijlen uit de omliggende regio's. De gebezigde stijl lijkt eerder 'open' dan 'gesloten' te zijn, in tegenstelling tot wat bekend is uit Nordische gebieden. De nadruk op het aansluiten bij internationaal gangbare stijlen in plaats van op het uitdrukken van een regio-specifieke identiteit blijft ook in de latere periodes van de bronstijd een kenmerk van de Zuid-Nederlandse bronsproductie. De gietmal van Oss-Horzak maakt zelfs duidelijk dat sieraden die karakteristiek zijn voor andere regio's hier blijkbaar bewust gekopieerd werden. De radnaald die in deze aardewerken mal gevormd kon worden is een bekend onderdeel van regionale vrouwenkostuums uit meer zuidelijk gelegen Duitse gebieden.

In de intraregionale metaalcirculatie gingen Noord- en Zuid-Nederland steeds meer tot verschillende netwerken behoren. Atlantische en bepaalde continentale producten (vleugelbijlen, sikkels) komen vrijwel niet ten noorden van de Rijn voor, terwijl Nordische importen in Noord-Nederland wel, maar in Zuid-Nederland niet meer voorkomen tussen de metaalvondsten. Ook komen zwaarden vanaf de midden-bronstijd-B met tientallen voor in Zuid-Nederlandse rivieren, terwijl we ze vanaf deze periode in het noorden nauwelijks meer tegenkomen.

Het systeem van selectieve depositie zoals dat vorm kreeg in de vorige periode blijft grotendeels bestaan, waarbij het onderscheid tussen enkelvoudige depositie van werkbijlen en die van aan persoonlijke identiteit gerelateerde objecten (sieraden van mannen en vrouwen (radnaalden) en wapens) belangrijk blijft. Wederom ontbreken metalen vrijwel geheel in graven, met als spectaculaire uitzondering het zwaardgraf van Meteren-De Bogen. Nieuw zijn de aanwijzingen voor doelbewuste depositie van eenvoudige metalen voorwerpen op erven, met name van sikkels, die waarschijnlijk in verband staat met de levenscyclus van de huishoudens zelf.

In de Maasvallei zijn incidenteel objecten gedeponeerd in de heuvellichamen van grafheuvels.

8 *Late Bronstijd (1050-800 BC)*

Vervolgens de meeste vondsten dateren uit de laatste fase van de bronstijd. Dit is ook de enige periode waaruit bronsdepots bestaande uit tientallen objecten bekend zijn. Om praktische redenen worden bronsvondsten uit grafcontext in het volgende hoofdstuk beschreven.

In principe wijkt het repertoire aan bronzen voorwerpen niet af van dat uit eerdere periodes. In deze periode komt een nieuwe bijlform in zwang (de kokerbijl) en zien we de introductie van een echt snij- en slagzwaard. Ook zijn er veel meer bronzen sieraden bekend dan uit de voorgaande periodes. De regionale bronsproductie blijft floreren en ook in deze periode zijn er – met name onder de bijlen-producten in regionale stijl bekend (bijlen van het Niedermaas- en Geistingentype). De technologie is echter in vergelijking tot omringende regio's eenvoudig en in de decoraties herkennen we duidelijke verwijzingen naar zowel Atlantische als continentale stijlen. Werkelijke nieuwe elementen in het bronsrepertoire treffen we pas vanaf de vroege ijzertijd (Ha C-fase) aan (bronzen vaatwerk en versierde wagenwioldoppen). In de voorafgaande Gündlingen-fase zien we de geleidelijke vervanging van bronzen door ijzeren zwaarden, die doorzet in de Ha C-fase. Er is echter geen sprake van dat brons zijn belang geheel verliest. Bronzen bijlen lijken pas aan het einde van de vroege ijzertijd te worden vervangen door ijzeren; in de categorie prestigieuze sieraden blijft brons zelfs het belangrijkste metaal. Een opmerkelijke ontwikkeling is wel dat in de late bronstijd voor het eerst bijlen werden gemaakt die niet functioneel zijn (m.n. Geistingenbijlen). Het gaat om bijlen die vermoedelijk alleen nog als metaalbaar functioneerden.

Net als in de voorgaande periode zijn de geïmporteerde objecten grotendeels afkomstig uit de Atlantische en Zuid-Duitse regio's; er lijken vrijwel geen banden te zijn met de Nordische wereld. In de laatste eeuw van de late bronstijd (min of meer samenvallend met de Franse Bronze final IIIb-fase) is er een sterke toename van Noordwest-Franse bronzen in de deposities. Het gaat hier om producten van de zogenaamde 'Plainseau-industrie'. Dit verandert echter vrij drastisch in de opvolgende Gündlingen-fase om uiteindelijk uit te komen op de situatie van de Ha C-periode waarin de geïmporteerde metalen voorwerpen hoofdzakelijk van Centraal-europese herkomst zijn. Rond de overgang van de brons- naar de ijzertijd moet zich dus een duidelijke heroriëntatie van bestaande uitwisselingsnetwerken voltrokken hebben.

In de depositiepraktijk vindt geen wezenlijke verandering plaats vóór de Gündlingen-fase. Depositielocaties die in de midden-bronstijd-B in gebruik kwamen bleven van belang

in de late bronstijd. Voor het eerst worden de contouren van een gestructureerd offerlandschap duidelijk. Depositie van wapens en met name zwaarden in bepaalde zones in de grote rivieren, terwijl rijke vrouwelijke sieraden bij voorkeur buiten deze zones lijken te zijn geofferd. Ook de grote bijldepots als die van Heppeneert en Geistingen vinden we in afwijkende, vaak semi-natte of zelfs droge plaatsen. De belangrijkste verandering vindt pas in de Gündlingen-fase plaats. In die periode zien we voor het eerst dat wapens in graven werden gedeponeerd, al komt rivierdepositie dan ook voor. Zwaarden zijn dan zowel van brons als van ijzer. Dit valt samen met een periode waarin de hoeveelheid bronsdeposities drastisch afneemt.

9 *Late bronstijd en vroege ijzertijd: metaal uit graven*

Voor de late bronstijd zijn voor het eerst grote aantallen bronzen voorwerpen uit graven bekend (appendix 7.3; 7.4). Dit is vermoedelijk hoofdzakelijk te wijten aan het feit dat we uit deze periode eenvoudigweg veel meer graven kennen dan uit voorgaande periodes. Per urnenveld gaat het om kleine aantallen van hooguit 19 % van alle graven. Het zijn hoofdzakelijk eenvoudige sieraden, kledingaccessoires en toilet artikelen die deel uitmaakten van het doodskleed op de brandstapel of die nadien werden toegevoegd. Met uitzondering van de vroege-ijzertijd vorstengraven gaat het om sieraden die van plaats tot plaats andere sexe- of leeftijdsassociaties hadden, en hooguit om een lokale dracht die gedeeld werd door naburige gemeenschappen (in geval van de conische hangertjes). In de late bronstijd ontbreken wapens uitdrukkelijk en ook bijzondere sieraden uitgevoerd in supraregionale stijl of ceremoniële sieraden als de Ockstadt-naalden zijn alleen bekend uit deposities in natuurlijke plaatsen.

DEEL III EEN INTERPRETATIE VAN SELECTIEVE DEPOSITIE

In deel II zijn de eerste twee onderzoeksvragen beantwoord. Gedurende de hele bronstijd werden bronzen voorwerpen intentioneel gedeponeerd en deze depositie was inderdaad selectief van karakter: specifieke objecten werden slechts op specifieke plaatsen in het landschap in de grond gestopt. Dit laatste deel richt zich op de derde onderzoeksvraag: hoe moeten we deze selectieve depositie begrijpen?

10 *Selectieve depositie: kenmerken, ontwikkeling en structuur*

Uit de studies in deel II kunnen we afleiden dat in ieder geval de volgende zaken kenmerkend zijn voor metaaldepositie tijdens de bronstijd. Ze vindt bij voorkeur plaats in een natte, 'natuurlijke' locatie en de meeste geselecteerde objecten dragen de sporen van een gebruiksleven. Een groot aantal moet bovendien uit verre streken afkomstig zijn en is

over grote afstanden uitgewisseld. De gedeponeerde objecten zijn in de regel niet gebroken, uit elkaar gehaald, verband of anderszins onbruikbaar gemaakt. Integendeel: ze zijn meestal in goede staat en veel bijlen, speren en zwaarden lijken vlak voor depositie zelfs nog te zijn aangescherpt. Ze zijn – met andere woorden – gedeponeerd in een staat alsof ze weer in gebruik genomen moesten worden.

De frequentie waarin depositie plaatsvond neemt geleidelijk aan toe (fig. 10.3), met de late bronstijd als hoogtepunt. Toch moet het in alle periodes een praktijk zijn geweest die niet vaak werd uitgeoefend. Het getal van één depositie per generatie per gemeenschap – een schatting voor de late bronstijd – lijkt nog aan de hoge kant.

De lange-termijn ontwikkeling in depositiepraktijken zijn samengevat in figuur 10.4. Wat betreft de associatie van types objecten met specifieke soorten locaties lijkt de praktijk nauwelijks te veranderen. Uit de waargenomen patronen kunnen minstens de volgende ‘regels’ voor selectieve depositie worden afgeleid. Bijlen, sikkels en wapens werden niet gedeponeerd in graven maar in allerlei natte plaatsen in het landschap. Zwaarden werden bij voorkeur in de grote rivieren geofferd. Eenvoudige metalen voorwerpen, met name sikkels, zijn incidenteel ook gedeponeerd in of rondom huizen, maar de veel meer voorkomende bijl- en wapendepots bevinden zich duidelijk in een ander soort locaties. Met betrekking tot selectieve depositie van sieraden is er een verschil waargenomen in de behandeling van de eenvoudig vormgegeven lokale objecten tegenover die van de meer bijzondere in supra-regionale stijl uitgevoerde sieraden.

Het fenomeen selectieve depositie impliceert dat aan verschillende objecten verschillende betekenissen werden toegekend. Deze moeten ze hebben opgedaan tijdens hun levenscyclus waarin ze als ‘ding’ geleidelijk aan verweven raakten met de identiteit en sociale status van individuen of groepen. Het was blijkbaar de bedoeling dat deze cyclus eindigde door het object in een moeras of rivier te werpen. Er zijn in grote lijnen twee varianten van deze ‘culturele biografieën’ te herkennen. De eerste behelst die van wapens en sieraden, objecten die fungeerden als de parafernalia, ‘constituenten’, van een specifieke sociale rol en status in de levenscyclus van een individu. In de tweede variant, waarin we met name aan bijlen moeten denken, lijken objecten meer verbonden te worden met groepsidentiteiten dan met persoonlijke identiteiten.

11 *Wapens, het bewapende lichaam en martiale identiteiten*

Van de gedeponeerde objecten die een rol hebben gespeeld in de constitutie van een specifieke persoonlijke status zijn wapens, de parafernalia van een martiale identiteit, het meest voorkomend.

Voor de midden-bronstijd bestaan wapens als specialistische categorie niet echt. Het zwaard kan gezien worden als het

eerste metalen object dat exclusief voor de strijd is gemaakt en ook de lans moet in de eerste plaats een wapen zijn geweest. Bronstijdoorlogen in onze streken waren vermoedelijk kleinschalig en endemisch (veeroof, *raids*) en mogelijk een vast onderdeel in de levenscyclus van mannen. Strijd om cruciale bestaansmiddelen of twisten over land zijn veel minder waarschijnlijk dan vaak wordt gedacht. Oorlogsvoering lijkt sociaal hoog gewaardeerd te zijn en in de eerste plaats ideologisch gemotiveerd. De introductie van het zwaard in de midden-bronstijd – in die periode nauwelijks een effectief wapen – wijst vooral op de hoge waarde die kennelijk gehecht werd aan het risicovolle mantot-mangevecht. Dat zwaarden objecten met een hoge status moeten zijn geweest blijkt onder andere uit het voorkomen van zeer bijzondere ceremoniële versies als het kortzwaard van Jutphaas, dat als een meesterwerk van smeedkunst mag gelden. Krijgersgraven zoals we die met name uit de Noord-Europese midden-bronstijd kennen zijn niet simpelweg de graven van een krijgersaristocratie waarvoor ze vaak worden gehouden. Het lijkt in regio's als Noord- en West-Nederland eerder te gaan om hoogst zeldzame graven, waarbij individuen op zeer specifieke wijze uitgedost worden. Lichaamsversiering speelt hier een rol in. Deze wijze van uitdossing is over grote gebieden gelijk en dit zal geen toeval zijn geweest: door een individu op een dergelijke wijze een martiale identiteit te verlenen werd bewust aansluiting gezocht bij krijgersidealen die door elites in verschillende regio's uitgedragen werden. Men claimde als het ware dat men deel uitmaakte van een bovenlokale ‘imagined community’.

In Zuid-Nederland is – met als enige uitzondering het zwaardgraf van Meteren- er geen sprake van dat wapens in graven werden meegegeven. Wel werden ze in grote getale gedeponeerd in rivieren en moerassen (fig. 11.2). Er wordt beargumenteerd dat het in het algemeen niet zo waarschijnlijk is dat deze deposities zelf de resten van riviergraven representeren. Het is aannemelijk dat een martiale identiteit – en de daarbijbehorende wapens en sieraden-gerelateerd was aan de levenscyclus van de drager en dat deze de wapens bij de overgang naar een nieuwe levensfase doorgaf aan een jongere of ze offerde. Het is ook mogelijk dat dit pas gebeurde na de dood van het individu (fig. 11.3). Dit levenscyclus-model is in overeenstemming met wat de etnografie ons leert over martiale identiteiten in niet-westerse tribale samenlevingen, maar archeologisch gezien ontoetsbaar. Het feit dat zowel jongeren als ouderen in het dodenbestel nooit als krijger zijn uitgedost maakt wel duidelijk dat de zaak complexer ligt: er moet een diepgeworteld taboe bestaan hebben op de depositie van wapens in graven. Een meer aannemelijke verklaring is dat martiale identiteiten in dergelijke gemeenschappen primair tijdelijke identiteiten waren. In kleinschalige, grotendeels egalitaire

samenlevingen kunnen wapenbezit en agressie bedreigend zijn voor de sociale cohesie. Martiale identiteiten zijn daarom vaak ambigu en met taboes omgeven. De transformatie van vreedzame mannen tot krijgers is dan omgeven met ritueel en vereist specifieke dracht en lichaamsversiering. Dit geldt ook voor de transformatie van krijger tot gewone man, na het afronden van de strijd, en houdt onder meer het afleggen in van de krijgersparafernalia. Dit lijkt ook voor de wapenoffers uit de bronstijd een aannemelijke verklaring. Immers, krijgersidentiteiten in de bronstijd zijn eveneens vaak gerelateerd aan specifieke lichaamsversiering en het deponeren van wapens in de bronstijd houdt vaak het deponeren in van complete persoonlijke sets inclusief sieraden (depots van Overloon en Escharen).

Uiteindelijk lijkt het taboe op het plaatsen van wapens in de Ha C-fase van de vroege ijzertijd te verdwijnen. Gezien de enorme tijdsdiepte van het taboe op wapens in graven kunnen we ons afvragen hoe dit uiteindelijk toch zover is gekomen. In de eerste plaats heeft dit te maken met een belangrijke een vrijwel exclusieve heroriëntatie van de uitwisselings- en communicatienetwerken. Invloeden uit de Centraal-Europese wereld, waar wapengraven wel voorkwamen nemen dan sterk in belang toe. Verder was depositie al in de late bronstijd aan het veranderen. Ook het begravingsritueel zelf veranderde: het egalitaire ritueel uit de late bronstijd maakt plaats voor een grafritueel waarin monumentale graven voor konden komen; er is een zekere trend naar individualisatie in het grafritueel. In een dergelijke context zijn graven met een afwijkende grafset (wapens) beter voorstelbaar. De Ha C vorstengraven belichamen bovendien een martiale elite ideologie die in een aantal aspecten duidelijk afwijkt en ‘nieuw’ is ten opzichte van die uit de voorgaande periodes. Toch lijkt het aloude taboe op wapens in graven niet helemaal verdwenen. Het is opvallend dat in deze vorstengraven de zwaarden zelf steeds intentioneel onbruikbaar zijn gemaakt.

12 *De depositie van sieraden: constructie en deconstructie van persoonlijke identiteiten*

Een tweede, minder talrijke, groep objecten waarvan de culturele biografie gerelateerd is aan de constructie van een persoonlijke identiteit zijn allerlei andere sieraden en bronzen kledingsaccessoires. Anders dan in het geval van sieraden die onderdeel uitmaakten van wapensets blijkt het in de meeste gevallen onmogelijk te zijn om te achterhalen met wat voor identiteit deze sieraden verbonden waren. Voor sommige objecten (midden-bronstijd radnaalden en vermoedelijk bepaalde Plainseau sieraden uit de late bronstijd) lijkt het aannemelijk dat het gaat om sieraden die specifiek verbonden zijn met bijzondere vrouwelijke identiteiten.

In dit onderzoek is depositie van sieraden bekend uit twee verschillende soorten context: als grafgift of als onderdeel

van het dracht van de overledene of als depositie in een natte locatie. Voor de midden-bronstijd en vooral voor de urnenveldentijd is aangetoond dat het in beide contexten om verschillende soorten objecten gaat. Bijzondere, aan supra-regionale stijlen geaffilieerde objecten en duidelijk ceremoniële sieraden vinden we uitsluitend in natuurlijke plaatsen en niet in graven.

Er wordt betoogd dat depositie in graven ook een ander doel dient dan depositie in niet-funeraire context. In grafcontext is er sprake van de constructie van een bepaalde persoonlijke identiteit door middel van een specifieke dracht of associatie van de stoffelijke resten met bepaalde sieraden. Bij depositie in natuurlijke plaatsen worden betekenisvolle sieraden juist afgelegd en is er dan ook sprake van het afleggen, *deconstructie*, van een identiteit (fig. 12.3).

Deze theorie wordt verder uitgewerkt voor de late bronstijd. Sieraden in grafcontexten blijken vaak per urnenveld wisselende betekenissen te hebben en primair gerelateerd te zijn aan ideeën die betrekking hebben op de specifieke identiteit van de lokale groep. De meer bijzondere sieraden in natuurlijke plaatsen zijn over grote gebieden hetzelfde. Dit geeft aan dat er in regio's die cultureel gezien verder behoorlijk verschilden er wel vergelijkbare opvattingen bestonden over de manier waarop men met sieraden en kleding bijzondere vrouwelijke identiteiten en statusposities gestalte gaf. We lijken hier een vrouwelijke tegenhanger te hebben voor wat we eerder zagen in het geval van bepaalde krijgersidentiteiten. Door het dragen van sieraden met uitgesproken referenties aan supra-regionale stijlen claimde men waarschijnlijk dat men deel uitmaakte van sociale netwerken die het lokale niveau verre ontstegen. Het valt op dat juist deze sieraden ontbreken in grafcontexten en het vermoeden lijkt gerechtvaardigd dat dit bewust zo was: sieraden met dergelijke referenties waren vermoedelijk niet op zijn plaats in urnenvelden waar het accent juist zo sterk op de identiteit en samenhang van de lokale groep lag. Net als in het geval van wapens zullen dergelijke sieraden – en de bovenlokale wereld waar ze associaties mee oproepen een zekere ambiguïteit hebben gehad. Dit zal een reden zijn geweest waarom we zulke objecten alleen maar kennen uit situaties waarin er sprake is van het afleggen, het deconstrueren, van een persoonlijke identiteit: deposities in specifieke natuurlijke plaatsen.

13 *De culturele biografieën van bijlen*

Bijlen zijn het belangrijkste voorwerp in deposities. De reden hiervoor moet gezocht worden in hun tweeledige rol. Ze waren niet alleen een cruciaal multifunctioneel werktuig, maar golden ook van oudsher als de algemeen geaccepteerde vorm waarin metaal tussen regio's circuleerde. Er zijn goede aanwijzing dat bijlen in grote hoeveelheden als *commodities* verhandeld werden tussen regio's. Uit deposities kennen we

bijlen echter vooral als objecten die een lang gebruiksleven achter de rug hadden en daardoor een bijzondere betekenis hadden gekregen. Er wordt een beeld geschetst van zo'n culturele biografie van een bijl, waarbij deze in de loop van zijn leven in toenemende mate verbonden raakt met de identiteit van zijn gebruikers (fig. 13.1). Veel van die bijlen zullen echter de regio binnen zijn gekomen als 'ding' via langeafstandshandel. Er moet dus een transformatie van betekenis hebben plaatsgevonden waardoor de bijl van een 'ding' kon worden tot een object met een zo bijzondere betekenis dat het uiteindelijk geselecteerd werd voor depositie in een beekdal of moeras. De 'onreine' handelswaar behoefde een bepaalde transformatie voordat ze meer betekenisvollere rollen in de lokale groep konden gaan spelen. Bloch en Parry's theorie van de geschenkenuitwisseling (1989) laat zien hoe we ons dergelijke transformaties voor moeten stellen. Een weerkerende praktijk blijkt te zijn dat een deel van de handelswaar (*pars pro toto*) gebruikt wordt voor een hoger, voor de lokale gemeenschap moreel acceptabel doel (meestal in de vorm van een offer aan de goden, maar denk voor een modern voorbeeld aan liefdadigheidsacties van rijke kapitalisten). Met name de rijke meervoudige bijldepots uit de late bronstijd, traditioneel gezien als tijdelijk opgeslagen maar vergeten handelsdepots, kunnen mijns inziens ook als dergelijke *pars pro toto*-offers verklaard worden. Er kan echter geen sprake zijn van simpelweg vergeten handelswaar, zo wordt beargumenteerd. Het moet gaan om bewust – onder meer in natte locaties – gedeponeerde bijlen. We hebben hier dus te maken met depositie die niet zozeer gerelateerd is aan het gebruiksleven van bijlen, maar aan hun rol als uitwisselingsobject.

De tweeledige rol van bijlen resulteert uiteindelijk in de productie van specialistische vormen waarbij slechts nog sprake is van metaal dat de vorm heeft van een bijl, maar dat niet meer als zodanig te gebruiken is (Geistingen bijlen uit de late bronstijd). Op de overgang naar de vroege ijzertijd neemt het belang van bijldepositie af. Hiervoor zijn verschillende redenen. Uit de steeds meer massale bijldepots blijkt al dat individuele bijlen minder betekenisvol waren dan tevoren. We zien dan ook dat bijlen die nooit gebruikt zijn en dat ook niet konden worden (de Geistingen bijlen) gedeponeerd werden in natte plaatsen, terwijl dit door de eeuwen heen voorbehouden was aan bijlen die pas door een lange gebruiksgeschiedenis een bijzondere betekenis hadden gekregen. Het lijkt er dus op dat de fundamentele idee van enkelvoudige bijldepositie in natte plaatsen – betekenis door een lange culturele biografie – langzaam aan van binnen werd uitgehold. Tenslotte speelt de introductie van ijzeren bijlen een rol: aangezien ijzer overal lokaal verkrijgbaar is en bewerkt kon worden, zullen ijzeren bijlen niet de tweeledige rol van werktuig-metaalbaar gehad hebben die bronzen bijlen

wel hadden. Er is al betoogd dat juist deze dubbele functie verklaarden waarom bijlen veel meer in deposities voorkwamen dan we op grond van hun gebruikswaarde alleen zouden verwachten.

14 *Het landschap van depositie*

In dit hoofdstuk wordt tenslotte nagegaan hoe het landschap zelf gestructureerd en gedefinieerd werd door depositiepraktijken. Een belangrijke ontwikkeling in het bronstijdlandschap is dat dit in de loop van de tijd in toenemende mate een voorouderlijk landschap werd; vooral grafvelden bleken door de eeuwen heen foci van funeraire activiteit. Hetzelfde geldt voor depositielocaties. Vanaf de midden-bronstijd-B onstonden er zones in het landschap waar eeuwenlang metalen voorwerpen werden gedeponeerd. Het gaat daarbij niet zoals in de latere periodes om één specifieke cultusplaats, maar eerder om gehele landschappelijke zones. Blijkbaar was vooral de associatie van een object met een bepaald landschapselement, en minder met een specifieke plaats daarbinnen, van belang.

Het is opvallend dat het niet gaat om willekeurige deposities, maar dat men verschillende objecten op verschillende soorten locaties achterliet (fig. 14.1). Het gaat dus bij depositie ook om een ruimtelijk gestructureerde handeling waarbij in geval van bijvoorbeeld wapendepositie bepaalde plekken generatieslang martiale connotaties konden houden. In tegenstelling tot de langdurig in gebruik zijnde funeraire plaatsen gaat het bij deposities om natuurlijke plaatsen zonder door mensenhand vervaardigde markeringen die de eeuwen konden doorstaan. Het landschap van depositie moet dus primair gebaseerd zijn op collectief geheugen. We kunnen ons voorstellen dat kennis over de juiste wijze en plaatsen voor het deponeren van objecten specifieke kennis vereisten die niet voor iedereen beschikbaar was.

Bezien vanuit het landschap van het dagelijks leven zijn depositielocaties gesitueerd in de perifere, ongecultiveerde plaatsen (fig. 14.2). Sociaal gezien moeten dit zowel de ambigue grenszones geweest zijn tussen de territoria van verschillende groepen mensen als de landschapselementen die gemeenschappen verbonden (bevaarbare rivieren). Ook in het cosmologische landschap kunnen depositiezones op grond van hun fysieke eigenschappen als grenszones tussen werelden gezien zijn. De veelgehoorde theorie dat bronstijldepositiezones als woonplaatsen van godheden werden gezien, net als in de veel latere Germaanse/Keltische religies is discutabel. Ze doet geen recht aan het geheel eigen karakter van bronstijldeposities, de enorme tijdsdiepte van het fenomeen en alle veranderingen die zich zowel in de prehistorische samenlevingen als in hun depositiegebruiken hebben voorgedaan.

Tenslotte wordt afgevraagd of we uit het depositiegebruik iets af kunnen leiden over de culturele houding van bronstijlgemeenschappen tegenover het land. Er wordt

beargumenteed dat er aanwijzingen zijn dat deposities teruggaan op fundamentele noties van reciprociteit tussen mensen en hun landschap. In deze visie is het land onvervreemdbaar verbonden met menselijke kwaliteiten en identiteiten.

15 *Wat is selectieve depositie en wat brengt het teweeg?*

In dit hoofdstuk wordt op basis van de thematische studies van hoofdstuk 11 t./m. 14 ingegaan op de overkoepelende vraag hoe we het fenomeen selectieve depositie moeten begrijpen.

Een fundamenteel kenmerk van de prehistorische samenlevingen in Zuid-Nederland is dat we van doen hebben met importerende gemeenschappen: cruciale materialen zoals steen, vuursteen en later koper en brons moesten meestal van elders betrokken worden. De sociale realiteit van deze gemeenschappen is aan de ene kant die van de lokale gemeenschap. Aan de andere kant is er de realiteit van de importerende samenleving: het besef dat de eigen groep deel uitmaakt van een veel groter sociaal geheel, een besef van een 'buitenwereld' die men meestal niet uit eigen waarneming kent. Tussen beide realiteiten bestaat een ideologisch spanningsveld. Cruciaal is dat de uitgewisselde, niet-lokale materialen die in dit boek centraal staan beide sociale realiteiten met elkaar verbindt. Voor het neolithicum en vooral voor de bronstijd van Noordwest-Europa geldt dat er een opmerkelijke culturele voorkeur bestaan moet hebben voor niet-lokale zaken. Dit geldt niet alleen voor objecten, maar evenzeer voor identiteiten. Voor de meeste periodes hebben we aanwijzingen gevonden voor persoonlijke parafernalia en dracht die over een groot gebied voorkwamen.

Depositie heeft veel gemeen met geschenken uitwisseling: zo is er sprake van specifieke handelingen, contexten en geschikt geachte objecten en ook is het opgeven van een bijzonder voorwerp de cruciale handeling. In feite kan

depositie gelden als de ultieme vorm van opgeven, aangezien het object nooit meer terug kan komen bij de eigenaar.

Als we mogen spreken van een economie van uitwisseling dan is deze voor de bronstijd te karakteriseren als een 'offereconomie'. Een (klein) deel van de uitgewisselde niet-lokale objecten eindigde stevast in een moeras of rivier en dit was ook al het geval met de niet-lokale objecten uit het neolithicum. In plaats van ons te verbazen over de irrationaliteit van deze 'verkwistende' handeling, zouden we moeten concluderen dat dit voor de prehistorische gemeenschappen blijkbaar een algemeen gangbare, cultureel-betekenisvolle manier was om met niet-lokale objecten om te gaan.

Als praktijk vereist depositie specifieke religieuze en historische kennis. De paradox van depositie is dat door de handeling bepaalde objecten en de ideeën waar die voor staan bijzondere betekenis krijgen, voorafgaand aan de definitieve verwijdering van die objecten uit de samenleving. Dit maakt het een zeer geschikte praktijk om om te gaan met objecten en ideeën en waarden die belangrijk en betekenisvol zijn, maar ook ambigu, gevaarlijk, voorbehouden aan enkelen of met taboes omgeven. Voor de hier onderzochte praktijken lijkt dit het geval te zijn geweest. In brede zin geldt dit voor het deponeren van niet-lokale materialen en de omgang met persoonlijke parafernalia en dracht die refereren aan niet-lokale sociale netwerken (het spanningsveld tussen de sociale realiteit van de lokale samenleving en die van de importerende samenleving). In nauwere zin geldt dit voor de omgang met verschillende, met elkaar in tegenspraak zijnde ideeën en waarden die er binnen een samenleving nu eenmaal bestaan. Het ontkennen van het belang van de ideologie rond oorlog en martialiteit in late-bronstijdurnenvelden en het benadrukken, maar ook weer deconstrueren ervan tijdens depositiepraktijken in natuurlijke plaatsen is daarvan een uitgesproken voorbeeld.

Acknowledgements for the figures

AAC/N. Roymans

7.16

E. van Driel, Faculty of Archaeology, University of Leiden.

7.13 (right), 7.17, 8.12, 9.5, 9.7

D. Fontijn, Faculty of Archaeology, University of Leiden

4.1, 10.1, 10.3, 11.4-5,

GIA (Groningen Institute of Archaeology/ formerly known as BAI, University of Groningen.

5.3, 5.7, 5.9, 5.12-13, 5.16, 6.5, 6.7(partly), 6.8-9, 6.12, 7.9, 7.13 (left), 7.15, 8.5, 8.19, 9.6, 11.1,

Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP), Zellik, Belgium

12.1, 13.2

J.M. Luursema, Orbit. Medical and scientific art

1.2, 1.3, 3.3, 4.2-4, 5.1, 5.2, 5.5, 5.11, 6.1, 6.2, 6.3, 6.10, 6.15, 7.1-3, 7.5, 7.10, 7.14, 7.18, 8.1-4, 8.8, 8.11, 8.15-6,
8.20-22, 9.1, 12.2, 13.1, 13.4, cover design

R. Mols (mun. of Nijmegen, archaeological department)

6.4, 6.11, 8.18

W. Muizelaar, Faculty of Archaeology, University of Leiden

5.8, 5.14-15,

M. Oberendorff, Faculty of Archaeology, University of Leiden

1.1, 1.4, 5.17, 6.7 (concept and design), 10.4, 11.2-3, 12.3, 14.1-3,

J. Pauptit, Faculty of Archaeology, University of Leiden

8.9, 8.14, 9.2-4

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB)

5.10, 6.6, 6.13, 6.14, 7.4, 7.6, 7.11, 8.6-7, 8.10, 8.13, 8.17, 10.2

Rijksmuseum van Oudheden

5.4, 13.3

H. Steegstra

5.6, 7.12, 7.15

E. Warmenbol, Free University of Brussels

7.8

Acknowledgements

Without any doubt, writing acknowledgements is among the more pleasant tasks of writing a book like this, not so much because it means that the job is almost finished but rather because it makes me realize how many people have helped and supported me. The book was written during a period which saw the massive expansion of commercial archaeology and a far-reaching reorganization of the structure of archaeological research and heritage management in the Netherlands. Many fear that this has severed the connection between academic and ‘other’ archaeologies, but I am happy to say that my personal experiences are otherwise: virtually all the Dutch academic institutions and most of the major commercial archaeological companies have helped me in some way, as well as most municipal archaeological departments and museums in the southern Netherlands.

The project was funded by the Dutch Organization for Scientific Research (NWO; project no. 250-51-074) from August 1996 until November 2001 and it was carried out at the Faculty of Archaeology (FAL) of the University of Leiden. Its supervisors were prof. Leendert Louwe Kooijmans and dr Harry Fokkens. My research was part of the multiple-project ‘Settlement and Landscape in the Meuse-Demer-Scheldt region, a joint project of the University of Leiden, Amsterdam (AAC) and the Free University of Amsterdam (AIVU). Its participants were prof. Nico Roymans, dr Fokke Gerritsen, dr Henk Hiddink, Fokko Kortlang (AIVU), Adrie Tol (RAAP), dr Sabine Karg (Copenhagen), Liesbeth van Beurden (BIAX consult), dr Harry Fokkens, Richard Jansen, Zita van der Beek (Faculty of Archaeology Leiden), prof. Frans Theuws and Twan Huybers (Amsterdam Archeologisch Centrum or AAC, University of Amsterdam). I found our regular meetings very constructive and stimulating. Although the Archaeological Institute of the University of Groningen (GIA) was not officially involved in this multiple-project, we established a fruitful form of cooperation as well, in particular with dr Jay Butler and Hannie Steegstra. There was a regular reciprocal exchange of information about new metalwork finds and I learnt much from Jay about Bronze Age metalwork, whilst Hannie has helped me with numerous database problems. Apart from that, I have enjoyed the social part of my regular travels to them very much, not to mention our excellent lunches! Furthermore, thanks are due to Jan Lanting and to prof. Daan Raemaekers. The former

for supplying me with important unpublished information on chronological matters, the latter for his comments on chapter 5. In addition, the GIA kindly allowed me to use a number of their object drawings for which I am very thankful as well.

Furthermore, thanks are due to my Belgian colleagues prof. Jean Bourgeois (University of Gent), Luk Van Impe (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, IAP), Barbara Temmerman (Free University of Brussels), dr Koen Verlaeckaert (Dendermonde) and dr Eugène Warmenbol (Free University of Brussels). They all provided me with information on Belgian sites that was not available in the Netherlands. Special thanks are to Eugène, who copied hundreds of pages for me. In addition, I wish to thank the IAP for allowing me to use some of their photographs. Dr Trevor Cowie (Scottish National Museum Edinburgh), Prof. dr Christoph Huth (University of Regensburg, Germany) and dr Stuart Needham (British Museum London) have provided me with a number of badly-needed manuscripts. Stuart is also thanked for his critical reading of my article on ceremonial swords.

In 1999, I visited the universities of Glasgow and Sheffield during a study trip financed by NWO. This gave me the occasion to present the first results of my research to an enthusiastic, yet critical audience. In retrospect, I think the discussions that were raised by my papers have found their way into the final text. I wish to thank all participants present. In particular, thanks are due to thank prof. John Barrett, dr Mike Parker Pearson, Ben Chang, Chris Jones (all from Sheffield University) and to Peter van Dommelen and Colin Richards (Glasgow University). Special thanks are due to Chris, Peter and Ayla Çevik for their hospitality and many memorable days.

Of the Dutch institutions I want to thank dr Peter Jongste and Bernard Meijlink of the ADC, Janneke Hielkema (ARC), dr Otto Brinkkemper, Boudewijn Goudzwaard, Cees Koot (PAB), Marten Verbrugge (RAAP) for kindly providing information about the results of the excavations in the Betuwe long before they were published. The ROB supplied me with information on some finds and allowed me to publish a number of their photographs. Ans van As, Erik Drenth, Muuk ter Schegget, Edwin van Hagen and – especially – dr Liesbeth Theunissen: many thanks! My colleagues from the archaeological departments from south Dutch municipalities were very helpful as well: Nico Arts (Eindhoven), Guido van den Eynde

(RIA), Christel Brandenburgh (Breda), Peter van den Broeke, Harry van Enkevort and Jan Thijssen (Nijmegen). Louis Swinkels (Valkhof museum Nijmegen) and dr Leo Verhart (Rijksmuseum van Oudheden Leiden) were of great help when I was studying the metalwork collections in their museums. In addition, thanks are due to dr Jan-Albert Bakker (Baarn), Gerard van Alphen (Oss), the *Oudheidkundige Kring Oosterhout, AWN-afdeling Nijmegen*, the late Piet Haanen, the Mulder family (Kronenberg), Gerard Smits (Oss), Jacques Verhagen (Tilburg), and the family of the late G. Beex. When studying the Oss mould Ernest Mols, Mathijs van Nie (Amsterdam), Ineke Joosten (ROB), Gerrit van der Kooi and Lou Jacobs (Faculty of Archaeology Leiden) shared their knowledge of bronze technology with me.

At the Leiden home base, thanks are due to prof. John Bintliff, prof. Wil Roebroeks, Erik van Rosenberg, Boudewijn Voormolen (Faculty of Archaeology Leiden) as well as to my ARCHOL colleagues Eugene Ball, Leon van Hoof, dr Channah Nieuwenhuisen (Amsterdam) and Richard Jansen for good discussions, good company and moral support. Medy Oberendorff, Erick van Driel (FAL) and Jan-Maarten Luursema (Orbit) turned my ideas into pictures. Ans Bulles (Leiderdorp)

corrected my English. Thanks to all of you for doing such a good job! Thanks are also due to dr Jos Bazelmans (ROB) and dr Raymond Corbey (Leiden) for introducing me to the anthropology of gift exchange and for challenging me to turn anthropological theory into archaeological practice. Dr Marc Verhoeven (RAAP), Ruurd Kok (province of Utrecht), Cees Koot (PAB), dr Alexander Verpoorte (Leiden) and dr Fokke Gerritsen (AIVU) read earlier drafts of parts of this book. I benefitted much from their comments. My fellow-editors of *Archaeological Dialogues* – dr David Van Reybrouck, dr Fokke Gerritsen, dr Peter van Dommelen, Jan Slofstra and dr Ton Derks – were very patient and supporting during the chaotic last months when I tried to finish the work. Thanks! Ruurd Kok deserves special mention: writing this book seems somehow to have been linked to our endless talks in ‘De Uyl’ about Arnhem, Rotterdam and Louis Hagen.

Saving the best for last: Monique, Rivka and Channah and my parents. Every way of thanking you for your love, support and patience sounds like a cliché, in no proportion to what really happened during the last years. But still *Nah ist nur Innres; alles andre fern* (R.M. Rilke: *Nordsee*).

colophon

editors:	H. Fokkens and C.C. Bakels
copyediting:	D. Fontijn and H. Fokkens
cover:	J.M. Luursema
typesetting and printing:	Peeters, Herent

curriculum vitae

David Robert Fontijn werd in 1971 geboren in Delft. Hij bracht zijn jeugd door in Schipluiden, waar hij sinds zijn lagere schooltijd actief was als amateur-archeoloog in Midden-Delfland en bij de Nederlandse Jeugbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG). Van 1983 tot 1989 doorliep hij het VWO (Gymnasium β -variant) aan de stedelijke scholengemeenschap 'Hugo Grotius' in Delft. In 1990 behaalde hij zijn propedeuse Algemene Archeologie aan de universiteit Leiden, alwaar hij in 1995 *cum laude* afstudeerde in de pre- en protohistorie. Zijn doctoraalscriptie, die handelt over de lange-termijngeschiedenis van het prehistorische grafveld op het Kops Plateau in Nijmegen, kreeg in 1996 de W.A. van Es-prijs voor de Nederlandse Archeologie. Van 1992 tot en met 1996 was hij in dienst bij de ROB als wetenschappelijk assistent van prof. dr Willem Willems en drs Harry van Enkevort. Hij hield zich bezig met de determinatie en analyse van vondstmateriaal van de opgravingen op het Kops Plateau te Nijmegen. Vanaf 1995 was hij tevens werkzaam als projectleider van diverse

onderzoeken bij de gemeentelijke archeologische dienst van Rotterdam (BOOR) en voerde ook als free-lancer kortlopende onderzoeken uit voor de archeologische diensten van de gemeente Breda en de gemeente Vlaardingen. Vanaf eind 1996 tot eind 2001 verrichtte hij als OIO (onderzoeker in opleiding) aan de faculteit archeologie van de universiteit Leiden het promotieonderzoek waarvan dit boek het resultaat is. Zijn aanstelling werd gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). In het kader van zijn promotieonderzoek nam hij deel aan talrijke internationale congressen en maakte hij in 1999 een door NWO gefinancierde studiereis langs Britse en Schotse universiteiten en onderzoeksinstituten. In 2001 werd hij aangesteld als universitair docent en onderzoeker aan de faculteit archeologie in Leiden met als vakgebied de late prehistorie. Vanaf 2000 is hij tevens een van de redacteurs van het internationale refereed tijdschrift *Archaeological Dialogues*.